

DEMOKRAT PARTİ'NİN DIŞ POLİTİKADA ALTERNATİF ARAYIŞI (1957-1960)*

Süleyman SEYDİ**

ÖZET

Adnan Menderes dönemi dış politikası bir bütün olarak ele alındığında iki kutuplu bir dünyada Amerikan eksenli bir dış politika izlendiği aşikârdır. Bu açıdan bakınca tek yönlü bir dış politika anlayışının hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Ancak 1957'den itibaren ABD'nin izlediği Ortadoğu politikasına bağlı olarak bu çizginin değiştiğini görüyoruz. Batıdan yeterli desteği göremeyen Menderes hükümeti Türkiye'nin iç ve dış politikada sıkışmışlığın gidermek adına alternatif arayışına girdi. Bunun üzerine Menderes'in 1958 yılı itibarıyla dış politikada ABD'ye bağımlılıktan kurtulmak ve hareket alanını genişletmek adına, Soğuk Savaş kutuplaşmasındaki yumuşamanın da etkisiyle SSCB'ye yakınlaştığını görüyoruz. Ancak bu yakınlaşma Washington nezdinde büyük yankı/tepki uyandırdı.

Bu çalışmada Menderes'in tek yanlı dış politikadan çok taraflı dış politikaya geçiş gayretleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca ABD'nin, 1957 sonrası Ortadoğu politikalarındaki değişime bağlı olarak Menderes hükümetinin Sovyetlere yaklaşması karşısında verdiği tepki analiz edilecektir.

Anahtar Kelime: *Menderes'in Moskova ziyareti, Eisenhower Doktrini, 27 Mayıs darbesi, DP dönemi Dış politika*

SEARCH FOR A MULTI-DIMENSIONAL FOREIGN POLICY OF DEMOCRAT PARTY AND ITS REPERCUSSIONS (1957-1960)

ABSTRACT

Democrat Part's western oriented policy within the context of Cold War politics began to shift starting 1957 on as the result of new rapprochement of American foreign policy regarding the Middle East.

* Bu makale 12-14 Mayıs 2011 tarihleri arasında Adnan Menderes Üniversitesi'nde düzenlenen "Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu"nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 32260, Isparta, suleymanseydi@sdu.edu.tr

Despite the fact that she had still kept its geostrategic importance for White House, Turkey's role in the US's policy making endeavours in the Middle East became a secondary matter. As a result of which, Turkish government began to build a multilateral foreign policy through making an effort to have a closer relations with Moscow. When one closely examines the Menderes administration's foreign policy track record from 1958 onwards, one is impressed by the evidence that Turkey inclined to abandon its unilateral foreign policy. In fact, Ankara tried to establish a balance in its relations with the superpowers by courting Moscow with the parallel of easing of strained relations between the blocs.

However, this raised suspicion among official circles in Washington because they it was perceived as a challenge to the American authorities' political establishment in the region. This study will focus on Democrat Party's attempts to transition from unilateral foreign policy into multilateral one.

Keywords: *Menderes visit to Moscow, Eisenhower Doctrine, 27 May intervention, Foreign Policy of DP.*

GİRİŞ

Demokrat Parti (DP) iktidarı ve onun lideri Adnan Menderes ile beraber Türkiye'nin aktif dış politika izlediğini söylemek mümkündür. Bu dönemde Türkiye bölgesinde ittifak arayışına giren ve Ortadoğu'da lider ülke olma gayretleri sergileyen bir ülke görünümündedir. DP'yi aktif dış politikaya iten neden ise Sovyet tehdidinin yarattığı endişeye bağlı olarak güvenlik arayışı içine girmesiydi. NATO üyeliği de bu güvenlik arayışını sonlandırmadığından komünizm tehdidi algısı Türkiye'nin bölgesel paktların kuruluşuna öncülük etmesine neden oldu. Kuşkusuz aktif dış politika izlenmesinde kendi tehdit algılamasıyla ABD'nin tehdit algılamasının örtüşmesinin payı büyüktür. Her şeyden önce SSCB'nin sadece Türkiye ve bölge için değil aynı zamanda dünya barışı için de büyük tehdit olduğuna inanan Menderes, Atlantik'ten Pakistan'a uzanan çizgide güvenlik zinciri tamamlama noktasında çok hevesli gözükmüş; bu düşünceyle NATO'ya katıldıktan sonra Balkan Pakti'nin ve hemen sonra da Bağdat Pakti'nin en hevesli mimarı olmuştur.¹

Türkiye'nin aktif dış politika izleyebilmesi de zaten ABD ile çıkarlarının çatışmamasına bağlıdır. Diğer bir deyişle ABD'nin desteğini hissetmeden Türkiye gibi orta büyüklükte bir devlet için Ortadoğu'da etkin olma ihtimali zayıftı. Bu anlamda Türkiye 1950'lerde etkin bir bölgesel Soğuk Savaş oyuncusudur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin güvenlik endişesi ile Batı'ya eklenme arzusu Türk dış politikasını tek

¹ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: METU Pres, 2001, s. 37.

tarafı bir çizgiye sürükledi. Özellikle 1947 Truman Doktrini ile başlayan yardımlarla birlikte Washington'un Türk iç ve dış politikasında etkisi arttı. Ama bu her zaman Türkiye'nin ABD'nin yörüngesine girdiği anlamına gelmemektedir. Zira küresel gücün şemsiyesi altında olsa da zaman zaman bölge siyasetini kontrol etme gayretlerine girdiği vakidir. Mesela Bağdat Paktı bu anlamda Nasır'ın Ortadoğu siyasetini kontrol altına alma gayretlerini belli ölçüde sınırlandırdı.²

MENDERES DÖNEMİ TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNİN TABİATI

Menderes iktidara geldiğinde bir an evvel kapsamlı bir ekonomik kalkınma hamlesini gerçekleştirmek istiyordu. Belki de Türk modernleşmesinin en önemli eksik yanı ekonomiydi. Zaten Atatürk de modernleşme ve güvenliğe öncelik vermişti, ama modernleşmenin ekonomik boyutunda istenen atılımlar gerçekleşmemişti. Dolayısıyla ilk önce ekonomik kalkınma sağlanmalıydı. Ancak bunun da önceliği ülke güvenliğinin sağlanmasıydı. Menderes'in hariciye bürokratlarına göre de iyi ve verimli bir dış politika için önce güvenlik gerekiyordu. Bu amaçla Batı'nın kolektif güvenlik sistemi içinde yer almak dış politikada ilk uğraş verilmesi gereken konu oldu. Aslında bu aynı zamanda batıdan ekonomik destek sağlamak için de önemli bir adım olduğu düşünülür.³ Bu noktadan hareketle Türk dış politikasının ilk temel hedefinin güvenlik ve buna bağlı olarak da Sovyet yayılmacılığının önlenmesi olduğunu söylemek mümkündür.

ABD'nin aynı endişeyle kurulmasını teşvik ettiği Bağdat Paktı⁴ Menderes'i Ortadoğu'da daha fazla söz sahibi yaptı. Her şeyden önce bu pakt Sovyetlere karşı oluşturulmak istenen güvenlik zincirinin önemli bir halkasını oluşturuyordu. Türkiye'ye biçilen rol de Arap Ortadoğusunu bu paktın içine dâhil edebilmektir. Ama Irak dışında Arap Ortadoğusu bu pakta ilgi göstermedi. Üstelik bu girişim emperyalist güçlerin Ortadoğu'nun petrolünü güvenlik altına almak ve İsrail'in çıkarlarına hizmet etmek olarak algılandı. Nitekim 1956 Süveyş Krizi bu Pakt'ın güvenilirliğinin zayıflamasına, 1958 Irak Darbesi ise dağılmasına sebep oldu. Daha doğrusu Pakt, CENTO'ya (Central Treaty Organisation – Merkezi İşbirliği Teşkilatı) dönüştü ama işlevselliği tartışılan bir örgüt olarak kaldı.⁵ Zaten ABD de bu

² Erol Mütercimler ve Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: ALFA, 2004, ss. 264-265; Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, İstanbul: 1997, s. 255.

³ Cihat Göktepe, "Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1950-1960)", Adem Çaylak, Cihat Göktepe vd. (eds.), *Osmanlı'dan 2000'li Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2009, s. 373.

⁴ Bağdat Paktı için bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm*, İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık, 2007.

⁵ CENTO'ya geçiş süreci için bkz. Cihat Göktepe, "Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya Geçiş", *Türkler*, Cilt. 16, s 928-942.

Pakt ile Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarının korunamayacağını anladığı için Türkiye gibi araçlar ile değil, 5 Ocak 1957 tarihli Eisenhower Doktrini'nde de ifadesini bulduğu üzere bizzat kendisi bölgeye aktif olarak müdahil olmak istedi.

Her şeyden önce Süveyş Krizi emperyalist güçler karşısında Arap devletlerinin koruyucusu gibi davranan SSCB'nin bölgedeki itibarını artırdı. Üstelik SSCB'nin bölgede etkin olmasını engellemeye yönelik kurulan Bağdat Paktı'na rağmen Sovyet hükümeti Suriye ve Mısır başta olmak üzere Arap dünyası ile iyi ilişkiler geliştirdi. Bu bir anlamda Bağdat Paktı'nın başarısı hakkında da ipuçları vermekteydi. Eisenhower, Paktın başarısız olması üzerine Sovyetlerin bölgede dengeleri değiştirmesinin önüne geçmek amacıyla aktif olarak Ortadoğu siyasetine girmeyi amaçladı. Zira İngiltere ve bölge ülkeleri üzerinden yürüttüğü politikalar sonuç vermemişti. Bu açıdan bakıldığında Eisenhower Doktrini⁶ ABD'nin Ortadoğu politikasında bir dönüm noktası olduğu görülür.

Diğer taraftan Eisenhower Doktrini, Türkiye ile Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap ülkeleri ve SSCB arasında krize yol açtı. Zaten 1957 ve 1958 yılları özellikle Irak, Ürdün, Suriye ve Lübnan'da krizlerin patlak verdiği yıllardır. Bu krizler ilk etapta Türkiye'nin aleyhine olmadı. Zira ABD'nin Ortadoğu'da operasyonlarını yürütülebilmesi için Türkiye'ye ihtiyacı vardı. Nitekim bu krizler sonrasında, 1954 yılında kurulan İncirlik Üssü geliştirildi. Hülasa, giderek azalan ABD yardımları bu yılda arttı. Bu krize yönelik Türkiye'nin güvenlik çıkarları ile ABD'nin bölgesel çıkarları büyük oranda örtüşüyordu. Bu anlamda ABD'nin politikası da Menderes Hükümeti'nin politikası gibi Ortadoğu'da komünizmin yayılmasını önlemeye dayanan bir anlayış hâkimdi.⁷ Bu ortak anlayışın sonucu 1959 yılı bir yönüyle Türk-Amerikan ilişkilerinin en iyi yılı oldu. Özellikle Başkan Eisenhower'ın ve diğer Amerikan üst düzey yetkililerinin Ankara'yı ziyaret etmesi bu anlamda önemliydi. Üstelik Eisenhower'a Türk halkı yoğun ilgi gösterdi; başkan da bu ilgiden memnuniyetini saklamadı. Yine aynı yıl Türkiye ABD'nin oyuyla ilk kez BM Güvenlik Konseyi'ne seçildi.⁸ Türkiye'nin bu üyeliğe tekrar 2009'da seçilmiş olması bu anlamda önemli olsa gerek. Ayrıca ABD'de ile 5 Mart 1959'da ikili anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile Beyaz Saray her hangi bir tehlike karşısında Türkiye'ye silahlı yardım taahhüt ediyordu. Anlaşmanın giriş bölümünde bu yardımın doğrudan veya dolaylı saldırılar karşısında verileceği ifade edilmekteydi. Muhalefet ise anlaşma metninde yer alan "dolaylı saldırı" ifadesinin iktidara

⁶ Eisenhower Doktrini hakkında bkz., Baskın Oran, '1945-1965: Batı Bloku Ekseninde Türkiye - I', Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt: I, 1919-1980*, İstanbul: İletişim, 2002, s. 564-568; Sever, a.g.e., s. 176.

⁷ Bağcı, a.g.e. s. 133.

⁸ Zeki Kunalp, *Sadece Diplomat*, İstanbul: İsis 1999, s. 76.

yönelik halk hareketini de kapsayacağından, böyle bir durumda ABD'nin Türkiye'ye müdahalesi için zemin yaratacağı gerekçesiyle karşı çıktı.⁹ Bu biraz da iç siyasetin etkisiyle yapılan bir muhalefetti.

DEMOKRAT PARTİ'NİN DIŞ POLİTİKA AÇILIMI

Türk-Amerikan ilişkilerinin bu görüntüsünün yanında 1959 yılı itibarıyla net olarak Türk dış politikasında zikre değer bazı arayışların olduğunu gözlemliyoruz. Biryandan ABD ile ilişkiler devam ettirilmek istenirken, diğer yandan da ABD dışındaki seçenekler Türk Dışişlerinin gündemini meşgul etmeye başladı. Mesela Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun 1959 yılı Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri esnasındaki konuşması ABD'ye eklenmiş bir ülkenin Soğuk Savaş dönemi politik söyleminden nispeten uzak, Üçüncü Dünya ülkeleri ve SSCB ile ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlayan bir içerikteydi. Daha önce şiddetle meydan okuduğu Tarafsızlar Bloğuna bu kez birçok atıfta bulundu. Hâlbuki 1955 yılında gerçekleşen Bandug Konferansında Hindistan lideri Cavaharlal Nehru'nun eski sömürgeci güçlerin üye olmasından dolayı NATO'ya tavır koymasına Zorlu şiddetle mukabelede bulunmuştu. Nehru'nun bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkeler içinde itibarı hayli yüksekti. Özellikle iki kutuplu siyaset izlenmesine karşı duruşu Tarafsızlar bloğunda kendisine önemli saygınlık kazandırmıştı. Bandug'ta Nehru Sovyetler ve Çin'i üzmeden kendisini Üçüncü Dünya ülkelerinin lideri konumuna getirip Komünist bloktan da sempati elde edecekti. Ama toplantıya katılan Zorlu bu oyunu bozmuştu. Hatta Nehru'nun sadece Batıyı hedef alarak sömürgeciliği kınamak istemesine itiraz edip izlediği taktikle sömürgeciliğin her türlüşününün kınanmasını sağlamıştı.¹⁰ 1955'te bu tavrı takınan Zorlu, 1958 yılı sonu itibarıyla Tarafsız Blok ile ilişkileri tamir etmekle kalmadı aynı zamanda Nehru'yu Türkiye'ye davet etti. Zorlu'dan sonra Cumhurbaşkanı Bayar'ın da 1 Kasım 1959'da Meclis'te yaptığı konuşmada benzer vurguyu yaptığını görüyoruz.¹¹ Bundan sonraki dönemde Menderes'in konuşmalarında da artık iki kutuplu dünyanın ötesindeki gerçeklerin olduğu teması işlenmeye başladı. Hâlbuki Türkiye SSCB'ye ve Tarafsızlar bloğuna karşı hep mesafeli davranmış, Moskova'dan gelen ılımlı mesajların arkasında bile başka niyetler aramış, bu anlamda ilişkilerini Soğuk Savaş misyonuna endekslemişti.

Global anlamda bakıldığında da 1959 yılında iki kutup arasında, hala önemli sorunlar olmakla beraber karşılıklı ziyaretler neticesinde belli oranda

⁹ Oran, *a.g.e.*, ss. 569-70.

¹⁰ Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s. 55-60; Kuneralp, *a.g.e.*, s. 61-63.

¹¹ Mütercimler ve Öke, *a.g.e.*, s. 240.

bir yumuşama havası yakalandı. Mesela Eylül 1959'da Kruşçev ABD'yi ziyaret etti ve aynı süreçte birçok Batılı ülke SSCB ile ekonomik alanda işbirliği içine girdi. Diğer yandan bu sıralarda ABD'nin yanı sıra NATO üyesi ülkelerin Moskova ile olan ekonomik ilişkilerini geliştirirken Türkiye'nin Sovyetlere karşı NATO'nun "en ağır seyreden gemisi olmasının anlaşılabilir olduğu"¹² eleştirileri yapıyordu.

Türk basınında da 1959 yılı itibarıyla Türk dış politikası hakkında önemli tartışmalar vardı. Özellikle stratejik füzeler konusundaki gelişmelerden dolayı ABD'nin geleneksel küresel politikalarında Türkiye'nin stratejik önemini yitirdiğine yönelik atıflar vardı. Bu yazılarda da Türkiye'nin Batı eksenindeki duruşuna karşı herhangi bir tenkit yokken, artık yeni bir döneme girildiğini ve Türkiye'nin stratejisinde değişikliğe gidilmesi üzerine vurgular yapıldı. *Forum* Dergisinin 15 Aralık 1959 tarihli yayınında Türkiye'nin bir dönüm noktasında olduğuna, Soğuk Savaş'ın buzlarının çözülmeye başladığına ve dünyanda yeni cereyanların ortaya çıktığına vurgu yapılıyordu.¹³ Aynı sayıda Mümtaz Soysal "ABD'nin Dış Siyasetindeki Yeni Gelişmeler ve Türkiye" başlıklı yazısında bu değişime dikkat çekiliyor ve Eisenhower'ın Ankara, Asya ve Avrupa seyahatini yanlış yorumlayıp hala eski anlayışın sürdürülmesinin hata olacağına değindi. Yazısında Soysal yeni teknoloji karşısında orta menzilli füzelerin stratejik değerini yitireceğini, komünizme karşı Batı ile ittifaka girmenin de Türkiye açısından eski anlayışın devamı anlamına geleceğini ve bunun da Türkiye'nin değişen Soğuk Savaş politikalarına ayak uyduramayıp kendini zora sokacağını belirtir. Ona göre yapılması gereken barış için yan yana yaşama stratejisinin geliştirilip dış politikada çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesidir.¹⁴

Aslında hükümet de tam bu sıralarda dış politikada benzer mantıktan hareketle bazı hamleler peşindeydi. 1959 yılı Aralık ayında Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar bir heyetle Moskova'yı ziyaret etmesiyle Sovyetlere üst düzey ziyaret başlatılmış oldu. Bu ziyaret Moskova ile ilişkilerin sadece bir başlangıç olduğu anlaşıldı. Nitekim Zorlu 9 Ocak 1960'ta TBMM'nde yaptığı konuşmada Moskova ile ilişkilerinin kurulmasından ve bu yöndeki kararlarının hükümete ait olduğunun altını çizdi. Nisan ayına gelindiğinde de Menderes-Kruşçev'in karşılıklı olarak ziyaretleri açıklanacaktır. Temmuz ayında önce Menderes Moskova'yı ziyaret edecek, sonrasında da Kruşçev iade edecekti.

Elbette bu SSCB ile ilişkilerin tamamen sorunsuz olduğu anlamına gelmemektedir. Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi yönünde karara

¹² Günver, *a.g.e.*, s. 137.

¹³ 'Eisenhower'ın Gezisi ve Dünya Politikası', *Forum*, s. 12.

¹⁴ Mümtaz Soysal, 'ABD'nin Dış Siyasetindeki Yeni Gelişmeler ve Türkiye', *Forum*, 15 Aralık 1959, cilt 12, Sayı 138, ss. 6-9.

imza atması¹⁵ ve İncirlikten havalanıp Sovyet semalarında gerçekleşen U-2 casus uçaklarının uçuşları Türk-Sovyet ilişkilerinde sorun olacaktır ama bu yıllarda bu sorun da her şeye rağmen belli bir diplomatik nezaket içinde yapılacaktır.

Sağlık Bakanının Moskova ziyaretinden sonra Washington Türk-Sovyet yakınlaşmasını daha yakından takip etmeye başladı. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren'in Adnan Menderes ile yaptığı mülakattan sonra, 13 Ocak 1960'da Washington'a gönderdiği raporda Sovyet Büyükelçiliğinin son dönemlerde Türk yetkilileri, kurumları ve basın kuruluşları ile yakın temasa geçtiğini, özellikle hükümete yakın olan *Zafer* gazetesine birçok defa ziyaretlerde bulunduğuna vurgu yaptı. Bu ziyaretlerin amacını da mevcut gelişmeler ışığında Türk yetkililer ile Sovyet yetkililer arasındaki diyalogu artırmak ve üst düzey ziyaretleri gerçekleştirmek olduğunu belirten Warren, Sağlık Bakanı'nın ziyaretinden sonra da üst düzey ziyaretler beklendiğini ifade etti. Nitekim Zorlu, 30 Ocak'ta Warren ile yaptığı görüşmede SSCB'nin Türkiye'den başbakanlık düzeyinde karşılıklı ziyaret isteklerinin olduğunu ifade etti. Görüşmede Türk-Sovyet yakınlaşmasının, son zamanlarda Sovyet ve Batılı liderler arasında gerçekleşen karşılıklı ziyaretlerin yarattığı atmosferin bir sonucu olduğunu vurgulayan Zorlu bu ilişkilerin seyrini NATO çerçevesi içinde mütalaa etmek gerektiğini ifade etti. Zaten Warren daha önce Washington'a yazdığı raporda Türkiye'nin müttefiklerine verdiği yükümlülükler sadık olduğunu, Doğu-Batı arasında ilişkiler gelişirken Türkiye'nin bu atmosferin dışında kalarak NATO üye ülkelerine Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki buzların erimesine karşı olduğu imajını vereceğinden endişe ettiklerini de vurgulamıştı.¹⁶

TÜRK-SOVYET YAKINLAŞMASI

NATO üyesi ülkelerin SSCB ile ilişkileri geliştirirken Türkiye'nin buna seyirci kalması anlamsızdı. Ama bir bütün olarak bakıldığında DP hükümetinin Moskova ve Tarafsız Blok'a yaklaşma gayretlerinin arkasında yatan sebeplerin daha detaylı incelenmesi gerekmektedir. Menderes hükümetinin bu ziyaret neticesinde Türkiye'nin SSCB'ye yaklaşmasından endişe edecek olan Washington yönetiminin, Türk-Sovyet yakınlaşmasını önlemek adına daha fazla mali destek alabileceğini düşünmüş olması muhtemeldir. Ayrıca ekonomide bir takım ciddi sıkıntılar yaşayan hükümetin dünyadaki yumuşamadan yararlanarak SSCB'nin Türkiye'nin ihtiyacı olan

¹⁵ Bu konuda bkz Süleyman Seydi, *Turkish-American Relations and the Cuban Missile Crisis, 1957-1963*, Middle Eastern Studies, vol. 46, No.3, May 2010 pp. 433-455.

¹⁶ 611.82/1-1360 Microfilm.: Summary of a statement made by the Prime Minister during the interview granted to the US Ambassador on 13 January 1960, National Archives. Ayrıca bkz. Kunalp, *a.g.e.*, s. 77.

kamu yatırımlarına katkısını almak istemesi de bu yakınlaşmanın zeminini oluşturan unsurlar arasında sayılabilir. Soğuk Savaş mantığıyla ABD yardımlarını özel teşebbüsü canlandırmaya yönelik bir siyaset izlerken SSCB tam aksine kamuya yönelmişti. Türkiye ise karma bir model talep ediyordu.

Fatin Rüştü Zorlu'nun çalışma ekibinde yer alan diplomat Semih Günver'in anlatımına göre Menderes'in Moskova'yı ziyaret etme fikri kendisine aittir. "1958'de Çekoslovaklarla Clearing (Takas) Anlaşması imzalanmıştı. Clearing hesabından Türkiye'nin alacaklı olduğu meblağ ile taksitlerini ödemek sureti ile Çekoslovakya'ya Sümerbank'ın ve Çanakkale'nin porselen fabrikaları yaptırılmıştı. Türkiye'nin Batı dünyasına karşı ticaret dengesinin açık olmasına karşılık sosyalist ülkelerden alacaklı durumdaydı. Üstelik bu ülkelerden Türkiye'nin ihtiyacı olan kalemlere de rastlanmıyordu. Sovyetler Birliği ile olan durum da aynıydı. ABD başta olmak üzere Batılı müttefikler Sovyetlerle her alanda Türkiye'den çok fazla alışveriş yapıyorlardı. İşte buradan hareketle Günver, Zorlu'ya "Biz de niçin, bazı yatırım projelerini Moskova'ya finanse ettirmiyoruz. İhracatımızı biraz arttırır, Clearing hesabındaki alacaklı bakiyemizi çoğaltır, taksitleri bu hesaptan öderiz" önerisinde bulundu. Günver ekonominin rotasını tamamen Sovyetlere çevirmeyi önermiyordu. Sınırlı işbirliği ile bir iki önemli projenin gerçekleştirilmesi Türkiye için faydalı olur düşüncesini taşıyordu. Nitekim sonraki yıllarda Aliğa rafinerisi, İkinci Demir ve Çelik Fabrikası, Alüminyum Fabrikası vesaire bu şekilde gerçekleştirilecektir. Üstelik bu yolla Amerikalıların da Türk ekonomisine katkıda bulunmasına teşvik edilebilirdi.¹⁷

Yakınlaşmanın bir diğer sebebi de iç politikada Menderes'i muhalefet sürekli olarak yıpratma siyaseti takip ediyordu. Bazı CHP'liler Irak darbesini örnek göstererek DP'nin de benzer kaderi yaşayacağını dillendiriyordu. Hatta İnönü de bu anlama gelebilecek beyanatlar verdi. Ortadoğu'da patlak veren darbeler, kanlı rejim değişiklikleri Menderes'i endişeye sevk ediyordu. Menderes bu darbelerin arkasında muhtemelen Nasır ya da SSCB'nin olduğunu düşünüyordu. Buna karşı ABD'ye güvenebilirdi ama Washington son zamanlarda kayıtsız kalıyor hatta ikili oynuyordu. Ayrıca muhalefet Menderes'e özellikle Irak'ta General Kasım liderliğinde gerçekleştirilen darbeyi sık sık hatırlatıyordu.¹⁸ Üstelik 9 subay olayı¹⁹ örneğinde olduğu gibi Menderes'in Türk ordusu içinde darbe hazırlığı olduğuna dair bazı bilgilere sahip olması muhtemeldir. Bütün bunlar karşısında Menderes belki de Moskova'dan en azından Türkiye'ye karşı yıkıcı faaliyetlerden uzak durma garantisi alabilmeyi ummuş olabilir.

¹⁷ Günver, *a.g.e.*, s. 137-138.

¹⁸ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix, 2004, s.477-479.

¹⁹ William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Hil Yayın, 1996, ss. 95-99.

Bunların da ötesinde ABD başta olmak üzere NATO üyesi ülkelerin de Moskova ile ve Tarafsızlar ile ilişki kurmaları da Ankara'yı böyle bir arayışa itti.

Aslında Zorlu da uzun zamandır Türkiye'nin ABD'ye bu kadar bağımlı olmasından rahatsızdı. Dönemin gazetecilerinden Kemal Bağlum, anılarında Zorlu'nun Menderes'e “Amerika'nın neredeyse uydusu durumuna düşmekten kurtulmayı, sık sık tekrarladığını” ve başbakanın cevabının ise “bakalım, zaman ne gösterecek?” şeklinde olduğunu belirtir. Zorlu, Sovyetler ve tarafsızlarla kurulacak ilişkilerin aynı zamanda tek yanlı demokrasi anlayışını çeşitlendireceğine inanıyordu. Bağlum'a verdiği demeçte: “Bizim en büyük hatamız kayıtsız şartsız Amerika'ya tabi olmamız. Böyle bir politika sonsuza kadar devam edemez. Türkiye sırtını Amerika'ya dayamakla hiçbir sonuca varamaz. Aksine kendimizden çok şey veririz. Yine de onları memnun edemeyiz. Eğer Türkiye uluslararası platformda haklı olduğu bir davada Amerika'ya rağmen, aksine bir görüş ortaya koyabilse saygınlığımız daha da artar. Böyle bir politikayı uygulayan devletler her zaman öteki devletler nezdinde sözü dinlenen ve dikkate alınan devlet durumuna gelmiştir” ifadelerini kullandı.²⁰ Bu anlamda Zorlu Türkiye'nin ABD'ye bu denli bağımlı olmasının önlemenin bir yolu olarak da Moskova ile ilişkilerin geliştirilmesini önemsiyordu. Bunun Türkiye'nin iç ve dış politikada itibarını artıracığını düşünüyordu. Aslında bu dönem Türkiye'nin dış politikasının mimarı Zorlu'ydu.

Bu anlayışta olan Zorlu, Günver'in fikrini beğendi ve Menderes'e aktardı. Menderes ise bu fikri daha ileriye götürerek 1960 yılı Temmuz ayında ekonomik ve siyasi görüşmeler yapmak üzere Moskova'yı ziyaret etmeye karar verdi. Bayar ve Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un da onayını aldı. Zira danışılırsa Washington'un bu girişime engel olacağı düşünülürdü. Sonrasında Zorlu, Moskova ziyaretinin iktisadi kısmının hazırlıklarının başlaması için hemen Semih Günver'i görevlendirdi. Günver Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Rijov ile birlikte bu ziyaret çerçevesinde şekillenecek Türk-Sovyet ilişkileri için hazırlık çalışmalarına başladı.²¹ Türkiye'nin ABD ile o zamana kadar olan ilişkilerin doğası gereği böyle bir karara varılmadan Washington'dan onay alınması gerekirdi. Ancak bu girişime karşı olur endişesiyle Washington'un Moskova ziyareti kesinlik kazandıktan sonra bilgilendirilmesine karar verildi. Ziyaret tarihi ise Moskova ile aynı gün açıklanacaktı.²²

²⁰ Levent Ayabakan, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Hayatı ve Kıbrıs Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 27-28. Mütercimler ve Öke, *a.g.e.*, ss. 428-29

²¹ Günver, *a.g.e.*, s. 133.

²² Levend Yılmaz, *Barışın Büyükelçisi Mahmut Dikerdem*, Ankara: Bileşim Yayınevi, 2004, s. 124.

Başbakan'ın Moskova gezisinden CENTO müttefiki İran ve Pakistan da henüz haberdar edilmemişti. Burada hassas denge İran'dı. Moskova ziyaretine başka anlamlar yükleyebilir endişesiyle Zorlu, Şah'ın bir an evvel bilgilendirilmesini istedi. Bu arada Türkiye'nin İran büyükelçi görevden alınmış, yerine Mahmut Dikerdem atanmıştı. Şah'a güven mektubunu sunması zaman alacağından Zorlu önce Dikerdem'den Şah'dan özel randevu alıp Moskova ziyaretinin nedenlerini kendisine aktarmasını istedi. Zorlu'nun endişesi Şah'ın başka kaynaklardan durumu haber alması durumunda zor duruma düşmekti.

Zorlu, Şah'a Menderes'in Moskova ziyaretinin özel bir amacının olmadığını; "nasıl ki Batılı müttefiklerimiz Sovyetlerle ikili ilişkiler kurmak için kendilerini serbest sayıyorlarsa, biz de ittifaklarımıza sadık kalmak kaydıyla aynı şekilde hareket etmek hakkına sahip bulunuyoruz" mesajının iletilmesini istedi. Bununla beraber Moskova'ya herhangi bir siyasi hatta ekonomik anlaşma imzalama niyetlerinin olmadığını Şah'a özellikle ve ısrarla belirtmesini tembihledi. Bu ziyaret sırasında Sovyetler Birliği'yle yalnız bir 'Sağlık Anlaşması' imzalanacaktı. Bunun dışında NATO ya da CENTO müttefiklerini ilgilendiren bir siyasi anlaşmanın müzakeresi bahis konusu olmayacağı garantisini Şah'a vermesini istedi.

Elbette Türkiye SSCB'den veterinerlik başta olmak üzere tıp alanında faydalanmak istiyordu. Ama sağlık anlaşması imzalamak için başbakanın Moskova'ya gitmesine gerek yoktu. Dikerdem bu tür gerekçe ile Şah'ın "Türkler gizli bir şeyler tezgâhlanmışlar, beni uyutmak istiyorlar" diye düşüneceğini söyledi ve gerçek amacın ne olduğunu öğrenmek istedi. Zorlu'nun cevabı ise "Sabırsızlık gösterme. Başbakanı bu ziyaretin gereğine ben inandırdım, şimdilik bu kadarını bilmen yeter, üst tarafını daha sonra konuşuruz"²³ oldu. Ancak Zorlu, durumun aciliyetine binaen Dikerdem'den önce Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Selim Sarper'i Şah'a durumu iletmesi için özel elçi sıfatıyla Tahran'a gönderdi.

Özel elçi Sarper'in açıklamaları Şah'ı tatmine yetmedi. Sarper'e bu konuları bizzat Menderes ile görüşmek istediğini söyledi. Böyle bir görüşme için de müsait bir fırsat mevcuttu. Zira CENTO Konferansı 26 Nisan 1960 sabahı Tahran'da toplanacaktı. Nitekim Bu toplantıya Menderes başkanlığında kalabalık bir heyetle katılmak kararı alınmıştı. Böylelikle Şah'ın Moskova ziyareti çerçevesindeki endişeleri giderilebilirdi.

Şah'ın bu konuda bilgilendirilmiş olmasına rağmen Şah, 20 Nisan'da Dikerdem'in kendisine güven mektubu sunduğu töreninde de ısrarla Menderes'in Moskova ziyareti hakkında gerçek niyet sorgulaması yapmaya devam etti. Ayrıca Dikerdem'e normalden fazla ilgi gösterdi. Şah'ın elçileri kabul törenleri çok şatafatlı olurdu. Ancak Şah ile elçinin baş

²³ a.g.e., s. 126.

başta görüşmeleri çok kısa sürer, ilk görüşmede siyasi konulara değinilmesi pek adet değildi. Oysa Dikerdem bu odada tam elli dakika kaldı. Üstelik Şah alışılanın dışında İran Dışişleri Bakanı Abbas'ı da yanına çağırtdı. Rıza Şah, birkaç gün önce Selim Sarper ile görüştüğü konuları bir de Büyükelçiden duymak istedi. Dikerdem, Şah'a Zorlu'nun kendisine söyledikleri çerçevede ziyaretin gerekçelerini anlatıyordu ama Şah tatmin olmuyordu. Şah bu ziyaretin altında başka bir gerekçe arıyor olmalı ki Dikerdem'in ifadesiyle onu "iyice sıkıştırıyor, başka bir konuya atlamasına fırsat vermeden sözü Türk-Sovyet ilişkilerine getiriyordu. Şah, Türkiye'nin CENTO müttefiklerinin sırtından Moskova'ya yanaşma planları hazırladığından kuşku duyduğunu ima ediyordu."²⁴

Şah'ın endişelenmesi için kendince haklı sebepleri vardı. 1953 yılında ABD'nin desteği ile Musaddık'ı iktidardan uzaklaştırıp ülkede kendi diktasını kurdu. Bu süreçte Pehlevi ailesinin servetinin ciddi oranda artmasının yanında ABD'nin de ülkede nüfuzu arttı. Ayrıca, Türkiye'yi örnek alarak Ortadoğu'da Amerikan politikaları ile örtüşen bir dış politika izlemişti. Hâlbuki şimdi kader birliği yaptığı Türk hükümeti farklı bir tutum içine girmişti. Şah Türkiye'nin bir oyununa gelmek tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna inanmaya başladı. Eğer Türkler kendisinden önce Sovyetlerle ilişkilerine yeni bir düzen vermeyi başarırlarsa, treni kaçırmış durumunda kalabilir, Sovyet baskısını üzerine çekebilirdi.²⁵

27-30 Nisan 1960 tarihleri arasında Tahran'da gerçekleşen CENTO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye'yi Başbakan Adnan Menderes'in başkanlığında bir heyetin temsil edecekti. Ancak 25 Nisan 1960'da Meclis Tahkikat Encümeni kurulmasını isteyen kanun tasarısının Meclise geldiğinde kopan fırtına Menderes'in Tahran'a gitmesine imkân vermedi. Bu Şah için bir talihsizlik oldu. Şah yine de Zorlu'dan Moskova ile ilişkiler konusunda bir şeyler öğrenebilmek adına 29 Nisan günü program dışı olarak Zorlu, Selim Sarper, Semih Günver ve Tahran Büyükelçisi Mahmut Dikerdem'i öğle yemeğine davet etti. Ama Zorlu Moskova ziyareti hakkında Şah'ın sorularına kaçamak cevap verdi.

Bu gezi esnasında Şah Zorlu'dan Moskova ziyaretinin sebebini öğrenememişti ama Dikerdem bu anlamda daha şanslıydı. Zorlu, Dikerdem'e bu ziyaretin Türk dış politikasında bir dönüm noktası olabileceğini söyledi. Çünkü şimdiye kadar Sovyetlerle ilişkilerde Amerika'nın müttefiki gibi davranmak ön planda tutuluyordu. "Soğuk savaş döneminde Amerika'nın müttefiki olmanın gereği Sovyetlerle ilişkilerimizi en alçak düzeyde tutmaktı. Amerika'ya bu dönemin sona erdiğinin işareti, Sovyetlerle baş başa görüşmelere başlamak suretiyle, verilmek isteniyordu. Şimdi bizim de

²⁴ *a.g.e.*, s. 128.

²⁵ *a.g.e.*, s. 128.

Sovyet hükümetiyle ikili müzakerelere girişmek, dondurulmuş ilişkilere canlılık vermek hem hakkımızdır hem de çıkarımıza uygundur. Bugüne kadar Sovyetlerin karşısına NATO bloğu olarak çıkıyorduk, Soğuk Savaş'ın mantığı bunu gerektiriyordu. Mademki Amerikalılar, Moskova ile diyalog kurmanın kendileri için zamanı geldiğine inandılar, bizim de vakit yitirmeden Sovyetlerle normal ve giderek dostça ilişkiye yönelmemiz zorunludur. Ben bu zorunluluğu Başbakanla, Cumhurbaşkanı'na da anlatıp onları düşüncemin doğruluğuna inandırdım. Bunun üzerine de Amerikalılara danışmadan Moskova ziyaretini düzenledik, çünkü Amerika'ya danışsak Ruslarla baş başa görüşmemizi engellemek isteyeceklerini biliyorduk. Sovyet hükümeti önerimizi hemen kabul ettiği gibi ziyaret tarihinin bir an önce açıklanmasını istedi. 15 Temmuz tarihi üzerine anlaştık”²⁶.

Amerikan otoriteleri kendi inisiyatifi dışında Türkiye'nin dış politika noktasında yeni arayışlar içine girmesini İran gibi diğer ülkeler de izleyebileceği endişe uyandırdı. Bu endişelerin gerçekleşmesi Washington'un Ortadoğu siyaseti üzerinde ciddi sorunlar doğurabilirdi. Neticede Arap Ortadoğu'sunda da güçlü bir ABD karşıtlığı vardı. Bunlara Şah'ı da katma riski doğabilirdi.

ABD'NİN TEPKİSİ

Türkiye'nin girişiminden Washington'un kısa zamanda haberi olacağından karar alınıp netleştikten sonra Amerikan yetkililerine de durum iletilmişti. Günver, Türkiye'nin bu girişiminin amacı hakkında Amerikan Dışişlerine ve CIA'ye gerekli bilgiler verildiğini söylemektedir. Zaten Warren de hükümetinin Moskova ziyaretine bir itirazı olmadığını Zorlu'ya bildirdi. Ayrıca Warren kendi Dışişlerine, Menderes'in ziyaretini Soğuk Savaş diplomasisindeki ılımlı atmosferden kaynaklandığını Ankara'nın Batılı müttefikleri ile yollarını ayırmak gibi bir niyetini olmadığını rapor etti.²⁷

Fakat bu ilk olumlu tepkilerden hemen sonra ABD bu olaya bu kadar da serinkanlı yaklaşmadığı ortaya çıktı. Aslında Washington'da bir kesim Türkiye'nin Moskova'ya yaklaşmasından hiç hoşnut değildi. Hatta Türkiye-Sovyet yakınlaşmasını engellemek için harekete geçti. Olayın içinde olan Dikerdem, eserinde Şah'ın tutumunda Amerikalıların etkisi olduğuna dair kuşkusu olmadığını dile getirir ve bu noktada rahatsızlık Dışişlerinden ziyade CIA çevrelerinde ortaya çıktığı görüşündedir. Soğuk Savaş'ın başından beri Washington'a danışmadan hareket etmeyen Ankara bu sefer ABD'yi bilgilendirmeden Moskova ile diyalog kurmuştu. CIA ve Amerikan Dışişlerinde bir grup Türkiye'nin Moskova ile ilişkileri geliştirmek isteğini NATO içinde ve Hür Dünyada siyasi dalgalanmalara yol açacak nitelikte bir

²⁶ *a.g.e.*, s. 134.

²⁷ 611.82/1-1360 Microfilmden.: Summary of a statement made by the Prime Minister during the interview granted to the US Ambassador on 13 January 1960, National Archives.

olay olarak algıladı. Türkiye'nin bu hareketini boşa çıkarmak için, elini hızlı tutmuş ve Türkiye henüz bilgi vermeden Rıza Şah'ı uyarılmışlardı. Başka bir deyişle Amerikalı yetkililer Şah'ın kuşkularını canlı tutmaya özen gösterdi. Özellikle “Türkiye nereye gidiyordu?”, “İran'a bu konuda bilgi verme lüzumu bile hissedilmemişti. CENTO'nun sonu mu yaklaşıyordu?” gibi provokatif amaçlı bu sorular İran'ı Türkiye'nin niyetleri konusunda Şah'ı endişelendirmek için yetti.²⁸

Amerikalıların endişesi, bu yakınlaşma ile Türkiye'nin Sovyetlerden ekonomik yardım alacağı; bu yardımın ise Moskova'nın Türk dış politikası üzerinde nüfuz kurmasına yardımcı olmasıydı. Bu noktada Amerikan Millî Güvenlik Kurulu Türkiye'nin, Sovyetleri “egemenliğini tehdit eden bir güç” olarak görmemesinin ötesinde Moskova'dan yardım almasının SSCB'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da nüfuz kazanmasına sebep olacağını; bunun ise ABD'nin bölgedeki nüfuzunu aşındıracağı uyarısında bulundu. Hâlbuki Türkler bir asırdan fazladır Rusları, egemenliklerini tehdit eden ülke olarak görüyorlardı ve bu algılama Türkiye'nin Batı yanlısı ve güçlü bir Rus karşıtı duruş sergilemesini sağlıyordu. Oysa aynı Türkiye şimdi Sovyetlerden ekonomik yardımın yanında siyasi ve askeri işbirliği de gerçekleştirmenin yollarını arayabilirdi ki bu Amerika'nın Orta Doğu'da inşa etmeye çalıştığı konumuna yönelik ciddi bir tehdit oluşurdu.²⁹

ABD'nin endişelerinden biri de Türkiye'nin tarafsızlar bloğuna katılmasıydı. Menderes'in son zamanlarında bu blokla ilişkilerin iyileştirilmeye çalışıldığı ve Nehru'nun Mayıs ayında Türkiye'yi ziyaret etmesi bu anlamda zikredilmesi gerekir. Bu algılama İsmet İnönü'de de var. Mütercimler ve Öke İnönü'nün 25 Şubat 1960 tarihinde, 27 Mayıs öncesi Mecliste yaptığı dış politika ile ilgili son konuşmada her zamankinin aksine DP politikalarını aklar tarzda bir konuşma yaptığına dikkat çeker. İnönü konuşmasında Bağlantısızları kınadıktan sonra, “yerimiz Batıdır, tarafsız kalamayız... NATO ve CENTO Lüzumludur. Rusya'ya asla taviz verilmemelidir”³⁰ diyerek kafalarda farklı sorular çağrıştıracak bir tutum sergiledi.

Washington'un bu türden endişelerini gidermek için Menderes ve Zorlu bunun Sovyet ve Batı liderler arasında son zamanlarda gerçekleştirilen karşılıklı ziyaret türünden olmanın ötesinde bir anlamı olmadığını, özgür dünyanın çıkarlarını tehdit edecek tek taraflı herhangi bir yükümlülük altına girmeyeceklerini izah etmeye çalıştı. Bu ziyaretin amacının sadece ülkenin içine düştüğü ekonomik sıkıntıyı hafifletmeye yönelik bir adım olarak algılanmak gerektiğini vurguladı. ABD yetkilileri de Türkiye'nin

²⁸ Günver, *a.g.e.*, 138.

²⁹ James S. Lay to the National Security Council, Policy papers, No. 6015-6109, 5 October 1963, folder RG 273, Records, the National Security Council, Box 53, National Archives.

³⁰ Mütercimler ve Öke, *a.g.e.*, s. 367.

algılamalarını etkilemek adına Batı ile SSCB arasında ilişkilerin gelişip bunun bir anlaşmaya varılacağına dair herhangi bir durumun söz konusu olmadığını defalarca tekrarlayarak Türkiye'ye mesaj vermeyi de ihmal etmediler.³¹

27 Mayıs darbesinin araya girmesi yüzünden gerçekleşemeyen bu ziyaret girişimi sonradan çeşitli yorumlara uğradı. Menderes'in Moskova'ya gitme kararının CIA'yi harekete geçirerek, DP iktidarının sonunu çabuklaştırdığını ileri sürenler oldu. 27 Mayıs sabahı Ankara radyosundan yayınlanan ilk bildiriye Milli Birlik Komitesi'nin NATO ve CENTO'ya bağlılığını vurgulaması bu söylentilere ağırlık kazandı. Bu konuda kesin yargıya varmak için somut delil elde etmek elbette zor. Ancak, 1960'ta Menderes-Zorlu ikilisini iktidardan düşürmek için ABD'nin ciddi nedenleri vardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ABD ile birlikte hareket etmeyi düstur edinmiş bir ülke ilk defa kendi iradesi ile dış politikasında o yeni arayışlar içine girmeye başlamıştı. Batı karşıtlığının arttığı bölgede Türkiye'nin izlediği politika diğerlerine de örnek teşkil edebilirdi ki Washington'u bu endişelendiriyordu.

27 Mayıs Darbesi sonrası işbaşına gelen askeri hükümet zamanında da Sovyetler yardım teklif etmiş, ekonomik zorluklara rağmen bu kabul edilmemişti. Ama aydın kesimde ve basında bu yardımın alınmasını savunanların olması bile Washington'u endişelendirebiliyordu. Yalnız Amerikan Dışişleri Yakın Doğu ve Güney Asya Masasının yapmış olduğu şu yorum manidar olsa gerek. "Sovyetler Birliği Türkiye için tehdit olarak kaldığı müddetçe Türkiye'nin Tarafsız Bloğa katılma ihtimali yoktur."³² Bu yaklaşım ise Menderes'in son zamanlarında Sovyetlere yaklaşılmasının yanında tarafsız bloğa da yakınlaşma çabalarının ABD'de de yaratmış olduğu endişeyi anlamamızı sağlıyor.

1970'de dönemin Genelkurmayı'nın ve her subayın başucu kitabı olarak takdim edilen Avcıoğlu'nun, Türkiye'nin Düzeni olmak üzere bazı kaynaklar, CIA'nin 27 Mayıs hazırlıklarından haberdar oldukları halde, bu darbe teşebbüsünü Menderes Hükümetine bildirmediğini kaydetmektedir.³³ Unutmamak lazım CIA'nin 1953'te İran'da aynı yıllara Latin Amerika ülkelerinde iktidarlara müdahale etmişti.

³¹ Telegram, Raymond R. Hare to Secretary of State, 4 May 1961, No. 1194, 611.82/4-561, Microfilm Publication M 1855, Records of Department of State Relating the Political Relations between the United States and Other States, 1960-1963, Political Relations between US and Turkey, National Archives.

³² Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs, Record of the Turkish Affairs Desk, File: Menderes-Khrushchev Exchange Visits, 1958-63, RG 59, General Records of Department of State, Box 3, National Archives.

³³ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*Cilt 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979, ss. 774-75.

Menderes'in başlattığı Sovyet açılımı akamete uğradı ama 1964'ten itibaren Sovyetlerle oldukça önemli bir ekonomik işbirliği başlatıldı, siyasi yönden de ilişkilerde belirli bir düzelme sağlandı. Sovyetler, Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyareti sonunda yayımlanan ortak bildirisinin Kıbrıs paragrafına "Kıbrıs Türk toplumu" ibaresinin konmasına razı olması, o zaman büyük bir başarı olarak karşılanmıştı.

SONUÇ

1957 sonrası Menderes hükümeti Soğuk Savaş politikalarına eklenmek yerine, Atatürk döneminde de hâkim olan çok taraflı dış politika anlayışına dönüyordu. Atatürk de Batı eksenli bir dış politika izliyordu ama sadece Batı'ya bağımlı olmamak adına SSCB ile de ilişkiler kurmuştu. Burada dış politikada bir eksen kaymasından ziyade Batı'ya karşı elini güçlendirecek hamle içine girmek hedeflenmişti. Bu gezinin tek bir amacı olduğunu ileri sürüp polemige girmek mümkün olmakla beraber gerçeklerin bunun ötesinde olduğunu görmek gerekir. Bu gezi dar boğaza giren ekonomiye ihtiyaç duyulan alanlarda işbirliğine girerek rahat bir nefes aldırarak olduğu kadar ülkenin varlığına yönelik en büyük tehdit olarak gözüken süper güç statüsündeki bir ülke ile ilişkileri geliştirip daha güvenli bir çevre yaratmaktır. Aynı zamanda iç politikadaki çalkantılı gelişmeler karşısında zor durumda kalan hükümetin içerdeki derin yapılanmaları dengeleme girişimidir. Hatta döneme damgasını vuran Zorlu'nun açıklamalarına bakılırsa kayıtsız-şartsız Washington'a bağımlılıktan kurtulup nispeten serbest hareket edebilme isteği de bu açılımda büyük etkidir. Aslında yapılmaya çalışılan bu alanda normalleşmedir. Yani olması gereken çizgiye çekme hareketidir.

Ancak anlaşılan Menderes hükümeti, özellikle Zorlu'nun çabalarıyla şartları oluşturmadan harekete geçip başta Washington olmak üzere bölge üzerinde çıkarları olan ve Türkiye'yi belli sınırlar içinde tutmaya çalışan odakları rahatsız ettiler. Buradan hemen Menderes'in Moskova'ya yaklaşmasından dolayı 27 Mayıs'ın arkasında ABD vardı demek, çok kolaycı bir yaklaşım olur. Ama zamanın Washington yönetimindeki karar alma mekanizmalarının kararlarına bakıldığında gözüken o ki Washington Menderes hükümetinin kendisine "danışılmadan" Moskova ile girişilen diyalogdan ciddi anlamda rahatsızdı. Hatta Menderes hükümetinin bu girişimini engellemeye çalıştığı da ortada. Zaten 27 Mayıs sonrası gelişmelere bakıldığında Washington'un Türkiye'deki iç siyaseti yönlendirmeye çalıştığını, bu anlamda doğrudan ve dolaylı müdahalede bulunduğu da ortada. Ama olayları dış güçlere bağlamak biraz da kolaycılığa kaçmak gibi duruyor. Bu süreçte muhalefetin iktidar hırsıyla hukuk dışı yapılanmalara destek çıkması kadar Menderes'in de süreci iyi yönetememesinin etkisi muhakkak.

KAYNAKÇA

- A- **Amerikan Milli Arşivi**
(National Archives), microfilm 611.82/1.
- B- **Kitap ve makaleler**
- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix, 2004.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) Cilt 2*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.
- AYABAKAN, Levent, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Hayatı ve Kıbrıs Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- BAĞCI, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: METU Pres, 2001.
- GÖKTEPE, Cihat, "Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1950-1960)", Adem Çaylak, Cihat Götepe vd. (eds.), *Osmanlı'dan 2000'li Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2009.
- GÜNVER, Semih, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- _____ "Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya Geçiş", *Türkler*, Cilt. 16, s 928-942.
- HALE, William, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Hil Yayın, 1996.
- KUNERALP, Zeki, *Sadece Diplomat*, İstanbul: İsis 1999.
- MÜTERCİMLER, Erol ve Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: ALFA, 2004.
- ORAN, Baskın, '1945-1965: Batı Bloku Ekseninde Türkiye -1', Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt: I, 1919-1980*, İstanbul: İletişim, 2002.
- SEVER, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, İstanbul: 1997.
- SEYDİ, Süleyman Turkish-American Relations and the Cuban Missile Crisis, 1957-1963, Middle Eastern Studies, vol. 46, No.3, May 2010, s.s. 433-455.
- SOYSAL, Mümtaz, 'ABD'nin Dış Siyasetindeki Yeni Gelişmeler ve Türkiye', *Forum*, 15 Aralık 1959, cilt 12, Sayı 138, ss. 6-9.
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, *Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm*, İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık, 2007.
- YILMAZ, Levend, *Barışın Büyükelçisi Mahmut Dikerdem*, Ankara: Bileşim Yayınevi, 2004.